

Az ördög fizetővendége

Mikor a sírnál Pál apostol levélbeli üzenetét olvasta a lelkipásztor – „*Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk*” –, Rózsa tanár úr horkantó hangot hallatott a hirtelen elérékenyüléstől, és fölpillantott egy csupaszkodó fára, amelynek ágai finom repedésekként rajzolódtak az ég aljára. Hamar abbahagyta az öntudatlan szemlélődést, nehogy részvétlennek tűnjék édesanyja temetésén, de amint alásiklott a tekintete a magasból s körülpillantott, megdöbbsent: jobb kéz felől, nem messzire tőle valószínűleg magas, sovány alak állt, gyűrött trencskó lógott rajta, rövid haja kopott meszelőhöz hasonlított, s miközben hunyorogva nézett, úgy tűnt, mintha belső hidegtől dideregne.

„Éppolyan, mint Húsvéti?!” – villant át Rózsa agyán a sejtés, s mindjárt utána félre is fordult: Bármerre tekintett azonban: a koporsóra, a papra vagy az embergyűrűre, ismét és újra őt látta maga előtt, azt a szerencsétlent, akinek görbedt hátát és vékony csontjait végül már alig tudták fenntartani hosszú lábai...

Hantolás után, amikor a barátok, ismerősök sorra odajárultak hozzá részvétüket kifejezni, Rózsa néma biccentéssel köszönte meg, de némelyik diáknak, tanárnak egy pillanatig az arcába meredt, mert régóta sejtette, hogy besúgó, s ezt most megerősítette az illető kézszerítésének tétova puhasága, a tekintetén átrebbenő zavar vagy a szeme sarkában meghúzódó sunyi büntudat, miközben elmotyogta együttérző szavait, hogy aztán nyomban alásiessen a Házsongárd valamelyik ösvényén.

Nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy az a hórihorgas ember, aki zilált külsejével, elgyötört arcával úgy megriasztotta, egykori diáktársa, későbbi kollégája, Húsvéti Laci is lehetett volna... Most egyszeriben feltámadt benne az a távoli idő, amikor együtt jártak a kollégiumba.

Húsvéti Laci, a Zsiráf, ahogy társai elnevezték, mindig vasalt fehér ingben érkezett az órákra, s a kísérettségi után az álla alatt színes csokornyakkendő repdesett. Olykor jó volt elnézni a pad lapján pihenő tiszta, fehér kezét, s bár az édesapja szerény fizetésű hivatalnok volt, ő még a zsebkendőjébe is behímezte nevének kezdőbetűit. De minden baniért megküzdött: vakációban négy-öt pótvizsgára utalt diákot is elvállalt, könyvvel, bélyeggel kereskedett, s azt is a ruházkodásra költötte. Mindeniküknél legalább egy fejjel magasabb volt, s talán épp emiatt valahogy öcséinek tekintette osztálytársait, azok pedig a bátyjuknak Lászlót. De szerényen, igazságosan ítélte meg őket. Húséges jópajtás volt, akit sosem lehetett hamiskodáson kapni, aki mindig azt mondta, amit gondolt, s mindig azt gondolta, amit mondott. Csupán egyszer ébresztett kételyt önmaga iránt, azon az emlékezetes napon, amikor a többiek ricsajogva szedelőzködtek, ő meg a karórájára pillantva bedobálta füzetét, könyveit a táskájába, s már szaladt is az ajtó felé, de onnan még visszakiáltott, mintha magyarázkodással tartozna: „Megfeledkeztem róla, hogy vár a pedikűrösöm!”

Már a lépcsőnél lehetett, amikor a többiek még mindig értetlenül néztek egymásra, s magukban a pedikűrös szót ismételték; nem tudták, mit jelent, és amelyikük sejtett is valamit, a körömápolót összetévesztette a tyúkszemvágóval. De Birkás Anti, akinek a nővére szépipítőszergyárban dolgozott, megtudta, mit fed a titkos szó, s másnap, mihelyt László belépett az osztályba, kétszer is körbekerülte őt a padok előtt, majd vigyorogva nézett föl rá: „Zsiráf, én inkább kiszaladnék a világból, semhogy egy fehér köpenyes szép hölgy a térde közé fogva nyesen kezdje a patáimat!”

A többiek hangosan röhögtek, de közben meg is könnyebbültek egy kissé, mert már azt gyanították, valami ferde hajlam csírázott ki Laciban, a pedikűrös látogatását már nem tartották megvetendőnek, inkább mulattak rajta. László nem törődött az ugratással, elfoglalta helyét a padban, belelapozott egy verseskötetbe, s csak azután szólalt meg, de a hangján nem érződött sértődöttség: „Vannak dolgok, amelyekhez idejében hozzá kell szokni, Anti, és lásd, Salamon téged oktat Példabeszédeiben, amikor így szól: *»A bölcs fiú örvendezteti az ő atyját, a bolond fiú azonban szomorusága az ő atyjának.«*”

Húsvéti teológiára készült, az utolsó évben mindig nála volt a Biblia s egy-két vallástörténeti, valláserkölcsi könyvecske: a szü-

netekben, míg a többiek odalent rohangásztak, bakot ugrottak vagy fociztak, ő a helyén maradva jegyzetelgetett, vagy verset olvasott. Már kísérettségi után sokszor sarokba szorította az önképzőköri vendiákokat váratlanul gyors, okos s világos érveivel, s miután az Ellenzékben megjelent egy verse, sóvár tisztelettel pillantottak föl rá; de őt ez sem tette önhitté. Ha valamelyik tanuló-társa hebegve, kisápadtan felelt vagy bezúgott, átszenvedte annak kínlását, mintha ő maga nyekegne és sülne fel, lehuny szemmel a padra hajolt, és amikor kiegyenesedett, akkor se volt olyan a tekintete, mint sok buzgó jelesé, aki igyekszik bizalmas-kodón összenézni a tanárral, hanem inkább elnézést kunyeráló.

Érettségi után teológiával, nyelvészettel, irodalommal, művésztörténettel foglalkozott, de amilyen nyugodt volt diákként, oly zaklatott, céljavesztett lett most. Cselekedni akart, és nem tudta, mit cselekedjen, szólni akart, és gyakran elfelejtette, mit óhajtott mondani. Katedra helyett eleinte hivatalt vállalt, és kétségbeesett, öngyötrő verseket írt, amelyeket a gondok mélyén ülve lassan munkált ki, szinte verlaine-i konok türelemmel, de mindig csak addig csiszolta őket, hogy ne érződjék rajtuk a csalóka tökéletesség vagy a lankadság. Intellektuális elemző hajlam jellemezte már első kötetét, amely harminckét esztendő korában jelent meg. Verseiben az élő tárgyakat ígésző képek vetítették az olvasó elé, de csak azért, hogy annál élesebben látszódjék a gondolat, amely foglalkoztatja, gyötri.

Noha a Virrasztó szegénységnek nagy sikere volt, mégsem örült neki, egyedül az olyan cselekvés elégítette volna ki, amelynek láthatja beérett gyümölcseit. Hova lett az ifjú Húsvéti László, aki osztálytársait védte, gyámolította, aki mosolyogva nézte a kavargó életet, mert hitte, hogy nemsokára rendet és értelmet visz belé? De íme, épp a csüggedés meg a tanácstalanság napjaiban érte az a szerencse, hogy az egyház egy kétévi ösztöndíjjal Strasbourgba küldte továbbtanulni, ő azonban nem a teológiára figyelt, hanem a francia szabadkőművesekre, s annál inkább, mert közöttük ott látta Éluard-t és Aragont, aki így szónokolt: *„Nem lázonganunk kell a világ ellen, hanem a felforgatására kell törekednünk, és ez nem pusztán lelkesedés kérdése, hanem írói feladat is; Napóleon visszatért, de olyan lesz, amilyenné a nép teszi; a nép pedig nem verekedni akar, a nép enni akar!”*

Nem is volt türelme két esztendeig hallgatni az előadásokat,

sokkal hamarabb visszatért, de idehaza ismét nem lelta a helyét, kereste és nem találta önmagát. Körbejárta a nyelv, irodalom, bölcsélet fogalmát, körültagogatta lehetőségeit, mohón s mélyen a szemükbe meredt, mint Keresztelő Szent János a folyóhoz odazárándokoló férfiaknak, akik között a Megváltót kereste, de egyelőre ő sem találta az IGAZIT, hogy leboruljon előtte, és ő maga keresztelkedjék meg általa. S ahogy telt az idő, maró irigységgel kezdte irigyelni *azokat*, akik ott tőle távol tudják, mit kell tenniük, sőt Aragon meg is írja az örökös cselekvő mozgás szükségességét, és az idő intésére rögtön fölserkennek a többiek is, André Breton, Tristan Tzara meg Soupault s főként Éluard, aki első verseskötetének már a címében is a kötelességből fakadó nyugtalanságot kiáltja szét.

Akkoriban megint zaklatott volt Európa, s a kiutat kereső vajúdasban feltűnést keltett az is, hogy a berlini MALIK kiadó a maga módján Lenin válogatott műveinek megjelentetésével igyekszik válaszolni a faggatózó időnek. Mihelyt Húsvéti hírül vette ezt, olyan izgatott lett, hogy összekuporgatott pénzén megrendelte a sorozatot, jegyzetelve olvasta a köteteket, s közben egyre inkább úgy érezte, emberi formát kezd ölteni előtte egy eszme, amelyért érdemes élni, küzdeni.

„Tudod-e, mi a szocializmus? – kérdezte tőle azokban a napokban, s miközben a vállát átölelte, a szeme sarkában könny csillant. – A világ lelkiismerete! Új idők szele fúj, és a kultúra többé nem ünneplőruha, amelyet viselnünk kell, hanem kötelező politikai magatartás, és ezt mindenkinek meg kell értenie, még neked is!”

Rózsa azonban csak mosolygott ezen a lelkesültségen, sőt egy parányi sajnálatot is érzett László iránt, mintha megsejtette volna későbbi csalódásait. De nem egyedül ő volt bizalmatlan a *világmegváltó eszme* iránt, és Húsvéti hiába kopogtatta barátai, ismerősei homlokát igaznak látszó érveivel, hiába szónokolta, hogy a franciák a polgári forradalmat tanították nekünk 1789-ben, és íme, ebben a században az oroszok adtak leckét Európának proletárforradalomból, mert akiket meg akart győzni, azok éppoly kevésbé hittek a kommunizmusban, mint Németország győzelmében. A szemébe néztek a leninizmus propagálójának, s közben a saját gondjaikra figyeltek, általános mozgósítástól, éhségtől, haláltól féltek, s minden egyéb rettegették őket, amiről csak hallot-

tak: a bolsevizmus rémségei, az önkény, a család s az egyéniség megszűnése, a vallásüldözés, a kondérból mért hitvány étel...

Csupán a kommunista vezérek lesték a keleti eget gyulladásos szemükkel, s osztogatták jó előre a magas tisztségeket egymás között, kockát vetve, hogy melyik elvtársukat kell végképp félreállítaniuk az útból, ha majd előjönnek a föld alól a szovjet tankok dübörgésére. Csupán az élet alján fetrengők örültek volna a készruháknak, a csajka meleg ételnek, a rubelben kézhez kapott családi pótléknak, s nem bánták volna, bármily vörösén izzó is az *ördög*, ha ők melegedhetnek a közelében a fagyos napokon, hiszen még közeliak voltak az ínséges idők, amikor a gyárakból elbocsátott munkások foltozott fenekű nadrágban ödöngtek az utcákon, vagy a cigányokkal versengve guberáltak a szemétkben, amelynek büze vastagon lebegett a táj felett, és Húsvétinak néha úgy tűnt, hogy ezt a mindenféle erjedt és förtelmes levekben pácolt takarót éhes csókák tízezrei lebegtetik és cibálják ide-oda dühös csalódással. De az emberek még el sem telhettek néhány jobb falattal, s már megkezdődtek a próbaszirénázások, és a belvárosi óvóhelyek közelében eligazító táblák jelezték, hogy légiveszély esetén hova húzódhatnak be a gyalogjárók:

ADÁPOST!

Virrasztó gondjai között hogyan is igazodhatott volna el Húsvéti László a maga érzékenyen lebegő idegeivel, baljós előérzetével, amikor költőként már azelőtt sem lelte a helyét? Csupán azt sejtette, ha most jelt adna az *elvtársaknak* útkereső tépelődéseiről, azonnal hívnák és magukhoz ölelnék titkos rejtekhelyükön. Ettől azonban vonakodott, s ő maga sem tudta, miért: a döntések óráiban mindig kétely s valami tartózkodó szemérmesség görcsölte el a lelkét egy arc nélküli erkölcs előtt, amelynek nem voltak sem emberi, sem isteni vonásai, és emiatt a cselekvő vágyakozást néha gyors lehiggadás, az önkívületbe hajló lelkesedést hónapokig, évekig tartó mélázó tehetetlenség követte a versírásban, s ez volt számára a legkínosabb.

Merre irányuljon hát az élete, ha sehova sem tartozik, ha a külön kerék sorsa jutott neki; vagy talán az ötödik keréké? – kérdezte naponta önmagával viaskodva, s amikor látomásaiban föllobogtak a háború tüzei, oly fölöslegesnek érezte az életét s mindazt, amit addig írt, hogy költeményeiben itt-ott már megcsillan-

tak a sínek is, amelyek talán a végtelenbe, talán a halálba vezetnek...

Rózsa Kázmér a temetés után maga elé idézte barátja akkori üzöttségét, visszaemlékezett költői vajúdságának hosszú idejére, de a verssorok között alattomosan húzódó vágányokat, a fűben meglapuló kigyókat csak később vette észre.

Most az a régi délután is eszébe jutott, amikor együtt sétáltak a temető ösvényein. Laci akkor is gondterhelten és szótlánul ballagott, de egyszer csak hirtelen megtorpant, és mintha megérezte volna, hogy ő mire gondolhat, bepillantott a sírkövek erdejébe, és kék ajkú mosollyal szólalt meg:

– Mindaddig, amíg élünk, a halál nincs jelen, amikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé; a halál tehát nem érinti sem az élőket, sem a holtakat...

A bécsi döntés után Húsvéti László még inkább ellenzékiességbe vonult, és verseiben, vitacikkeiben a humanista polgár szellemi ellenállását képviselte. Hadapród őrmesteri kiképzésre hívták be, de *rossz* katona volt, minden porcikája lázadozott a kaszárnyás fegyelem ellen, az emberölésnek még a gondolatától is iszonyodott, s fegyverforgató mozdulatain messziről látni lehetett, hogy bizony amolyan Bíró Jóska ő. Csoda-e, ha csupán a tizedesi rangig vitte fel? Néhány hadgyakorlat után, amikor a kollégákat a frontra irányították, ahonnan később csak néhányan tértek vissza közülük, őt, a *megbízhatatlant* itthon hagyták. Ekkor egy önérzetes vállrándítással falura ment tanítani, a magányosság csendes óráiban pedig nyelv és írás titkait kutatta ott a hegyek között, s régi vágyának engedve a magyar prózaritmusról készült könyvet írni, mert meg volt győződve, hogy a próza legtítkosabb és legnagyobb vonzereje a ritmusában van, amelynek törvényei sokkal kényesebbek, mint a nyilvánvalóan metrikus szövegé, s minden igazi tehetségnél más-más módon nyilatkozik ez meg. Ezen tűnődve, néha sóvárgón mosolygott vissza diákkora egyik legtartósabb ígézetére, amelyet Schillernek köszönhetett, aki megvallotta, hogy a művek csillagködyszerű állapota zenei állapot, s a gondolatot gyakran valami ritmikus előérzet veti fel a mélyből...

Tele volt tervekkel, de a költő még a háború után is hallgatott

benne pár évig, s amikor ismét megszólalt, már láthatóan egy más erő igézetébe került: az meredt a szemébe, az bővölte, az altatta el, hogy aztán a szorításából többé ne tudjon épen szabadulni, sőt vakon és mégis boldog önkívületben, mámorosan engedelmeskedjék minden utasításának, minden parancsának. Ez az alvilági erő, amely mögött egy roppant birodalom állt, nemcsak őt varázsolta el, hanem mindazokat, akik oly sok csalódás után hittek az új égben és az új földben, amely nem Istentől száll alá, ahogy János apostol megálmodta a Jelenésekben, hanem Marx és Lenin jövendölése szerint, és a királyi székben sem Isten ül majd, hanem egy másik mindenható: a Párt, ő törli le a szenvedők könnyeit, és nem lesz többé sem gyász, sem kiáltás, és így szól hozzájuk: „Imé, mindent újjá teszek. Én vagyok az Alfa és az Ómega, a kezdet és a vég. Én a szomjazónak adok az élet vizének forrásából innia ingyen...”

Rózsa visszaemlékezett arra az estére, amikor László másodszor látogatta meg őt a lakásán. Ünneplőben volt, letette a táskáját a dolgozószobában, de helyet sem foglalt, hanem fel-alá járkálva titkolózón mosolygott, meg-megcsóválta a fejét. Nem lehetett tudni, mi történt vele.

– Semmit sem értek! – szólt végül a házigazda a tálcát tartva a kezében, amelyen az imént teát vitt be az édesanyjának. – Úgy viselkedsz, mintha kapatos volnál!

Húsvéti jókedvűen felnevetett:

– Az is vagyok, ha tudni akarod!... Megmámorosodtam egy eszmétől! A kommunizmus eszméjétől!... Csak most döbentem rá, mily igazat mondott Aragon, amikor így szólt: „Emlékezetem és szemem a pártom adta vissza!” Nos, ma én is beléptem a pártba! Vlagyimir Iljics az én szemem is fölnyitotta, barátom!

Rózsa még mindig értetlenül meredt rá.

– Miféle Vlagyimir Iljics? Összevissza beszélsz, és magad sem tudod, mit akarsz mondani!

László most megállt, mint aki elfelejtett valamit, táskájából piros fedelű könyvet vett elő, szétnyitotta, és úgy pillantott bele, mintha egy verset készülne felolvasni az Áhítatok könyvéből, de nem Rilket idézte, hanem Lenint:

„Nem egyes jóindulatú emberek próbálkozásai, hanem a szervezett

proletariátus osztályharca fogja az emberiséget megszabadítani a ránehezedő bajoktól! A szocializmus nem rajongók kitalálása, és kellemesebb és hasznosabb a forradalom tapasztalatait végigcsinálni, mint írni róla.”

Elnézett a könyv fölött Rózsára, aki most a bőrdíványon ülve egy ideig fáradt szótlanlansággal figyelte az ő lángolását.

– Te magad hogyan vélekedsz erről? – kérdezte kíváncsian, s mindjárt utána körülpillantott. – Biz' isten kedvem volna végre tární az ablakokat, annyira nyomaszt ez az oblomovi levegő!

Rózsa a türelme mélyéről mosolygott fel rá.

– Kedvelem azt az erkölcsöt, amely arra ösztönöz, hogy tegyék és újra tegyék valamit! – szónokolt tovább Húsvéti. – Ha nem áradhat ki a lélek, magába sűrűsödik!... Neked mi a célod: talán amolyan szobatudós akarsz maradni?

Rózsa most kissé szomorú tűnődéssel meredt a szemébe.

– Ne felejtsd el – szólt azután –, hogy némelyek a nyugalomban lelnék tevékenységet, mások pedig csak a tevékenységben lelnék nyugalmat, és az idő, amelyet Isten mindenikünk számára kiszab, olyan, mint egy értékes szöttesdarab, amelyet mindenki úgy hímez ki, ahogyan csak telik tőle. Erre sosem gondoltál?

László azonban türelmetlenül legyintett:

– Minden a szocializmus felé hajt bennünket, és a hullám egyenlő ütemben sodorja azokat is, akik rábízják magukat, és azokat is, akik segítenek neki... Ami pedig Istent illeti, én a vallást gyermekek játékának tartom, és állítom, hogy nincs bűn, csak tudatlanság!

Rózsa a váratlan kijelentésre fölnevetett.

– Amit mondtál, annál inkább meglepett, mert egy teológus szájából hangzott el!

Húsvéti értetlenül széttárta a karját.

– Sosem titkoltam a kételyeimet, sőt a püspök úrnak is megvallottam, amikor Párizsba küldtek, és most előtted is kijelentem: ateista vagyok, és ezt jól meggondoltam! Miért hinnék a természet kettősségében, hisz ugyanaz a törvény kormányoz minden lényt, és az emberből semmi több nem marad meg a halál után, mint más teremtményekből. Gondolkodhatik-e másként ma egy értelmes ember?

Rózsa egymásba kulcsolta a kezeit; arca szürke volt, édesanyja rigolyái kimerítették aznap.

– Én bizonyára nem vagyok értelmes ember – szólt csendesen –, így hát csak azt ismétlem, amit Voltaire mondott: „Miként az óra feltételezi az órás létezését, ugyanúgy a világmindenség feltételezi Isten létét...”

De László makacs volt: nem lehetett bírni vele.

– Én meg azt ismétlem, amit Lenin mondott! – kiáltott fel. – A vallás annak az embernek az öntudata és önérzete, aki még nem találta meg vagy már elvesztette önmagát: egy illuzórikus nap, amely a fejünk fölött kering, amíg nem mi keringünk önmagunk körül... Te pedig úgy beszélsz Istenről, mint egy szektás hívő!

Érezte, hogy elvetette a sulykot, de Rózsa nem háborodott fel, csak gúnyosan mosolygott.

– Megint számárságokat beszélsz, hiszen, ha úgy vesszük, mindenütt a kommunista párt a legfélelmetesebb és leggyűlöltebb szekta, mert egyedül azt az utat találja üdvözítőnek, amelyen ő halad!

Húsvéti lehunyta a szemét, és megrázkódott, mint akit pofon csaptak: váratlanul érték e szavak.

– Megtiltom, hogy a jelenlétemben így beszélj a Román Kommunista Pártról! – mondta önérzetesen. – Nekem ez a fogalom mától szent, és nem hagyom bemocskolni!

Odaát a nappali szobában most köhögni kezdett Mami; hallatszott, ahogy vonagló teste alatt nyikorognak a tolokocsi rugói. Rózsa fölállt, a zaklató hangoktól mindketten ingerült türelmetlenséggel meredtek egymásra; de a házigazda érezte, hogy végül is uralkodnia kell önmagán, s ezért, noha elutasítóan legyintett Húsvéti elfogult pártoskodására, nyugodtan válaszolt:

– Lehet, hogy a vallás egy illuzórikus nap, de amikor az isten-tagadás hivatalos vallássá válik, gyűlöletesebb minden vallásnál! Épp ezért azt tanácsolom, László, ne menj túl közel a tűzhöz, mert megégeted magad!... Szerintem egy ilyen tehetséges embernek, mint te, továbbra is a szellemi élet veszélyeztetett pontjain kellene helytállania ahelyett, hogy egy párt igájába hajtana a fejét!... Túlságosan is jószándékú vagy, őszinte és hiszékeny, túlságosan is betű szerinti követője egy kétes eszmének, és az ilyet könnyű csapdába ejteni!

Húsvéti a sértődöttsége mögül is feszülten figyelt, leste, hova óhajt kilyukadni a barátja.

– Azt mondd, ne menjek túl közel a tűzhöz? – szólalt meg egy idő után halkán, de számonkérően. – Köszönöm a tanácsot, de vedd tudomásul, hogy távol sem akarok maradni tőle: akkor inkább égjek el!...

Sietve visszatette a Lenin-kötetet a táskájába, és köszönés nélkül elsietett.

Miután magához tért őszinte és ünnepélyes vallomásának első csalódásából, Húsvéti igyekezett megedzeni magát a későbbiekre, büntetést vett magára, kárhoytatta egész addigi életét, önsanyargató verseinek hosszú, könnybe és verítékbe áztatott fonott kötelével ostorozta magát, amely nemcsak a tudatába vágott, de a szíve tájékára is le-lecsapott, s szenvedése közben főként azon búsongott, hogy míg a világ járt, ő külön kerékként épp csak elkerengett, noha beépülhetett volna a kommunisták tudatos jövőt munkáló gépezetébe. Ő lett ama szocialista tékozló fiú, aki a viszontlátás boldog önkívületében a sarujából is kibukva a szent székház küszöbén, odazuhant eszmei atyja, a párt lába elé...

Hitt őszintén és mélyen az *elvben*, mint az első keresztények Krisztusban, hitt indulatos elszántsággal, akár egy jezsuita generálissá átlényegült protestáns pap; addigi munkásságát a szennyezett múlttal azonosította, kiállt a Rosenberg házaspár mellett, védte Dien Rajmondát, segítséget kért Koreának, búsongott Nikosz Belojannis halálán, és köszöntötte Sztálin elvtársat születésnapján. De amit gondolt, mintha már nem ő gondolta volna, amit mondott, mintha nem ő mondta volna, és a tegnapi tudós költő versei és cikkei néha a vidéki újságírás gyér szókészletének kiszült mezein tengődtek, ahol egyetlen szép jelző, hasonlat, metafora sem üdítette a tekintetet. S miután utolszor még megkorbácsolta magát múltbeli tévelygéséért az önmarcangolók édesen fájló buzgalmával, egy napon olyan költői vallomást tett, amelyet sem Rózsa, sem a diákok nem tudtak szégyen és zavar nélkül elolvasni.

A vers címe: *Te fogjad kezem*, megtévesztő volt, nem lehetett tudni, miféle szándék integet belőle, talán biztatás a hűségés hitvesnek, de Rózsa, amikor fölfedezte mögötte a valódi tartalmat, elsápadt, az irodalmi lap remegni kezdett a kezében, sőt úgy tűnt neki, hogy a füle is csengeni kezd, s mihelyt találkoztak, ijedten és idegenül meredt Lászlóra, mintha egy másik ember közeledne

felé, aki ízlését és értelmét lebecsülve megbántotta őt. De bármennyire igyekezett, ezúttal sem tudta megkeményíteni a szívét iránta, hiszen tudta, hogy egyetlen sort sem írt le számításból, hanem kifordult énje szerint cselekedett, ami még sajnálatosabb, mert akkor hívták volt meg az egyetem nyelv- és irodalom tan-zékére előadótanárnak. Mikor Húsvéti már ott állt előtte, kinjában halkán fölnyerítve a szemébe mosolygott: „Amint megpillantottam ezt az utolsó episztoládat, azt hittem, a 267. számú bűnbánati énekre utalsz a címével, és a gyöngeséged fölött fogsz siránkozni, amin nem is csodálkoztam volna. Aztán szégyenkezve döbbsentem rá, hogy akinek a keze felé ágaskodol, akire testedet, lelkedet rábírod, mint egy fausti szerződésben, az nem más, mint maga a mindenható és mindenütt jelenlevő *párt!*...”

De akkor még Rózsa sem gondolta, hogy a megbotránkoztató vers után s e szemrehányó szavak után pár hónappal Középkélet-Európának ezeken a tájain egy mondat hangzik el majd a zsarnokságról, és száll a sokszorosított üzenet titkos utakon valamennyi irányba, ahol csak magyarok élnek, s a diákok hevülve, halkán suttogják és megtanulják és továbbadják a kézírással vagy géppel sokszorosított sorokat. Húsvéti, bár tudott a versről, nem olvasta és nem is akart tudni róla, nehogy a legcsekélyebb kételyt is ébressze benne az ÜGY iránt; olykor hallani vélte az ívlapok zizegését a padok alatt, amint a hallgatók kézről kézre adják a költeményt, látta ezt a tekintetek árulkodó megrebbenéséből, de nem akarta látni, mert félt, hogy cinkossá válik, vagy ki kell szolgáltatnia a gyerekeket a szekuritáténak, aminek még a gondolatától is iszonyodott. Közben azonban továbbra is megingás nélkül haladt a saját útján, ha már elkötelezte magát a szolgálatra, erélyesen elűzött mindenféle kísértést, mételyező gondolatot.

Mert miféle silány alapra épül az a hit, amelynek tégláit a legcsekélyebb talajmozgás is kilazíthatja? Igazán csak úgy lehet szolgálni a CÉLT, ha teljes szívünkben és teljes elménkben hiszünk benne, a cselekvési vágyat akár csak egy pillanatig is ellankasztó kételkedés nélkül a felső vezetésre bízzuk magunkat a párt hadseregében, a sorkatona szerepét vállaljuk, és menetelés közben nem pillantgatunk ide-oda mérlegelő óvatossággal.

Hogyan is hallotta volna hát meg a Duna-Fekete-tengeri csatorna rabszolgakórusának énekét, az éjszakánként titkon suhanó fekete kocsik motorzúgását, hogyan sejtette volna, mi történik a

zsilavai, a máramarosszigeti, szamosújvári vagy az enyedi börtönben a politikai foglyokkal?...

Sorkatonának tartotta magát, mégis felkapták egy mondatát: „A tanár az értelmiségi tisztje”, meglebegtették magasan, ahogy a vászonra írt reklámszöveg úszik a repülőgép mögött, végül az egyetemi könyvtár falára került Gorgo D. Gorgo pártfőtitkár, Lenin és Makarenko egy-egy aranymondása mellé. Húsvéti Lászlót azonban ez sem tette önhitté. Úgy agitált versben és szóban, ahogy az evangélisták evangelizáltak, nem várva semmi elismerést, noha a görög *evangélion* a jó hírért járó jutalmat jelenti. Hivatalos útjait is küldetésnek tekintette, s lehetett-e hivalkodó egy misszionárius, aki tudta, hogy a szovjet, a kínai, az észak-koreai vagy a kubai elvtársakkal találkozni annyi, mint tapasztalatokat szerezni a marxizmus-leninizmus kincsesházának szorgos gyarapítótól? De íme, jött egy nap, amikor Rózsa szerint az ördög elérkezettnek látta benyújtani neki a számlát buzgalmaért, őszinte hevüléséért, s megtorolni rajta azt a keveset is, amelyet kegyként kapott a párttól hűségéért az évek során.

ELSŐ SZÁMLA

Azon a napon, amikor a megalázó, botrányos eset történt vele Leningrádban, a Néva Szálló felé igyekezett, hogy hazautazás előtt összecsomagoljon. Egy idő után zömök, pufajkás, vodkaszagot lehelő alak sodródott mellé a metrón, kissé megilletődve nézte magasba nyúló karján az aranyozott Doxa órát, aztán megkérdezte tőle, hogy milyen nemzetiségű, s mikor Húsvéti mosolyogva azt felelte: *vengerszki*, a férfi arcán a csodálkozást egyszerre undor és megvetés váltotta fel: egészen közel húzódott hozzá, káromkodva banditának, ellenforradalmárnak nevezte, s szembe-köpte. László döbbenten kapkodott a zsebkendője után, közben látta, hogy néhány utas mormogva félrehúzódik a közeléből, s a szavaikat is megértette már a harmadik szovjetunióbeli útján: a magyarok egytől egyig gyilkosok, orvul megtámadják és a Dunába szórják a fiaikat, akik az imperialisták ellen védik őket! – mondták, és egy idősebb asszony még fel is sírt és átkot szórt rájuk.

Tántorogva jött elő a föld alól, egy rikkancstól megvette a Pravda különkiadását, s imbolyogva olvasni kezdte a nagybetűs címet:

ELLENFORRADALOM MAGYARORSZÁGON! ESZEVESZETT HULLIGÁNOK LENIN KÉPÉT TAPOSSÁK! VESZÉLYBEN A SZOCIALIZMUS VÍVMÁNYAI A TESTVÉRI ORSZÁGBAN!

A repülőgépen már gondolkodni sem tudott a rosszullettől, szédült és hányinger gyötörte, homlokát nekitámasztotta a szemközti ülés támlájának, és úgy ült sokáig lehunyt szemmel, mozdulatlanul. A küldöttség három román tagja hol egy kis részvétellel, hol kétkedően figyelte őt, mert nem tudták, mire gondolhat e percekben; aztán többé egyikük sem törődött vele. Inkább azt fontolgatták komor tűnődés közben, mi lesz, ha a tűz hozzájuk is áterjed, ha Romániában is fölborul a rend, hol lelnek menedéket s miből élnek meg eddigi kiváltságaik elvesztése után. Szorongásukban később az is felrémlett bennük, hogy ha a gép visszatér, száműzetés vár rájuk, s a félelem annyira begörccsölte az agyukat, hogy már a hazára s a pártra sem tudtak gondolni, csupán önmagukra és a családjukra...

Mikor a repülőgép leszállt Bukarestben és Húsvéti alábukdácsolt bőröndjével a lépcsőn, titkosrendőrök gyűrűje vette körül, nehogy bárkivel is szót válthasson a magyarországi eseményekről, de már ott volt a propagandaosztály főnöke, a pártsajtó és a rádió riportere is, hogy a neves költő, tanár és politikus nyilatkozzék nekik, és a rövid politikai tájékoztató után határozottan ítélje el az *ellenforradalmat*. A három küldöttségi tag már besüppedt a szolgálati kocsik puha üléseibe, amikor ő még ott topogott a hideg betonon, és elszürkült arccal kereste a megfelelő szavakat. De vajon hozzátehetett vagy elvehetett egy jöttányit abból, amit vártak tőle, hiszen bármennyire is szerette volna a saját gondolatait megfogalmazni, oly készen adódott a válasz, hogy csupán ki kellett töltenie az üres kockákat?! Hogy átvergődjék e kényszerűségen, egy pillanatra lehunyta a szemét, ismét eléje tűntek a Pravda kiáltozó címei és a lélekdermesztő felvételek a *csőcselék* fegyveres garázdálkodásáról, s hogy elcsitítsa magában a kétely legfélénkebb, leghalkabb hangjait is, önáltatva azt kérdezte: hazudhat-e a szovjet kommunisták lapja, megtéveszthetik-e az elvtársak, akik itt a röptéren vártak rá, hogy az erdélyi magyarság nevében ítélje el az ellenforradalmat? Kinek higgyen, talán azoknak, akik most bizonyára ünnepet ülnek és dáridózva teme-

tik a szocializmust? De korai az örömük, mert lehetetlen, hogy semmivé foszolja mindaz, amiért ő is küzdött, megigézve mindjárt kezdetben a szabadkőművesektől, Éluard-tól és Aragontól, amíg a párt öneki is vissza nem adta az emlékezetét és a látását. Ha nincs megálmodott jövő, mire való volt a lélekizzasztó és ablakizzasztó várakozás, a sok vita, veszekedés, a rettegés s a bujdosás, a földalatti munkálkodás, a sok véres áldozat: akkor kinek jajgatott a sziréna Grivicán?

Mindez egy pillanat alatt villant át benne, hogy utána hatalmasan fölindulva és önmagából kifordulva mondja el azt a szabványoszöveget, amelyet sokan mások a külső kényszernek engedve hideg arccal s szinte tüntető gépiességgel hadartak el, miután reggelenként zsibbadtan, a valóság tágabb ismeretében álltak fel a rádiókészülék mellől...

MÁSODIK SZÁMLA

Húsvétiné Szabó Irén is napokon át a nagy Orion mellett éjszázott. Könnyezett, sóhajtozott, és néha a körmét rágta a távoli fegyverropogást és a felhívásokat hallgatva, de később, egy reggel, amikor átkapcsolt Bukarestre, és felismerte a röptéren nyilatkozó László hangját, úgy érezte, még a lábujjaiból is elillant az érő, s többé nem tud fölállni. Aztán a vacogó hideglelést erős hevülés követte, téglaszínűvé vált melle gözölgött a pongyola kivágásában, mert gyanította, hogy a férjét csapdába ejtették, hiszen ha őszintén tájékoztatták volna, nem mondta volna, amit mondott. Később, a váratlan rosszullétből fölocsúdva, e felismeréstől oly kétségbeesetté vált, annyira restellte magát, hogy többé nem mert kilépni az ajtón a lépcsőházba, nehogy a lakók kitámadják vagy szembeköpjék Laci nyilatkozata miatt, akit már addig is nagy kommunistának tartottak. Tehetetlen, gyötrődő topogása közben olykor meg-megrebbenő tekintettel az órára pillantott, vagy az előszobába ment, és a lépcsőház felé fülelt. Aztán már ott álltak szemtől szemben, tekintetük ijedt idegenkedéssel tapogatta egymást; de csak villanásnyi megtorpanás volt ez, mert Irke, amint látta a férfi kócoságát, gyűröttségét, ónos tekintetét, az okos, tapasztalt, hűséges asszonyok módján cselekedett, mielőtt bármit is kérdezett volna. Félt, hogy ismét fellép az idegláz, emiatt levetkőztette és ágyba bújtatta a beteget, teát főzött, nyugtatót adott be neki, aztán odahúzódott mellé, és sokáig cirógatta az ar-

cát könnyed ujjával, amelyeknek gyöngéd játékát, hársfaméz illatát rég ismerte László. Irke kegyeletes csalással már azelőtt elrejtette a rádiókészüléket, mintha javításba adta volna, senkit sem akart fogadni, és szerette volna, ha a beteg három-négy napig odahaza marad és nem megy föl az egyetemre, mely most amúgy is veszélyes tűzfészek a számára. De hiába igyekezett eltitkolni a hazaérkezését, mert a férfi ragaszkodott hozzá, hogy két barátját, Rózsát és Csetverkit, a történelemtanárt felhívja, mert bennük megbízik, amit ők mondanak az eseményekről, azt elhiszi.

Mikor másnap a két vendég bement Lászlóhoz és leült az ágya közelében, Irke egy ideig nem tudta, hogy tartós szótlanáguk aggodalmat fejez-e ki a betegen hazatért barát iránt, vagy a komor levertség jele, de Húsvéti hamar megérezte viselkedésükből a szemrehányó tartózkodást, s hogy kissé sajnáltassa magát, panaszosan felsíró hangon fordult feléjük:

– Mi történt Magyarországon, az Istenért?! Beszéljetek, mert megőrülök!

Előbb Rózsa szólalt még:

– Ha nyilatkoztál róla, neked legalább úgy tudnod kell, mint nekünk, sőt jobban!

Csetverki sietve hozzátette:

– Hiszen még el is ítélted a fegyveres felkelést, és ellenforradalomról beszéltél, mint a párt!

László ingerült türelmetlenséggel rázta a fejét; hamar átlátott támadó szándékukon.

– Én csak annyit tudok, amennyit az elvtársak közöltek velem a röptéren!

– Ők pedig, akiknek a kezébe verseidben oly sóvárgón kapaszkodtál, félrevezettek! – bólogatott Rózsa sajnálkozóan.

Csetverki elvörösödött, ide-oda kapkodta a tekintetét, majd fölugrott.

– Olyan fegyveres felkelésről van szó, értsd meg, amelyhez legföljebb a francia forradalom ha mérhető! Egy bátor nép új irányt adott a történelem menetének!...

Aztán visszaereszkedett a székre, s miután kissé megnyugodott, elmondott mindent.

Húsvéti tágra nyitott szemmel meredt a mennyezetre, és csak később szólalt meg:

– Ha ez így igaz, többé nem akarok fölkelni ebből az ágyból!

– lehelte szét a szavakat, s miután a barátai elmentek, követelni kezdte Irkétől, hogy hozza elő a rádiókészüléket, mert beleőrül a tájékozatlanságba!

HARMADIK SZÁMLA

Hallotta Nagy Imre százszor is megismételt rádiószózatát, a munkás-paraszt párt felhívását, a nép segélykiáltásait hangszalagról, de azután sem a maga akaratát cselekedte; a bénító ígézet még nem szűnt meg, és alig lábalt ki a náthából, máris derékháti idegzsábája kezdte kínozni, és mozdulni sem tudott, mintha elvágták volna a gerincét. Az ördög pedig odajött hozzá, meglobogtatta előtte a harmadik számlát is. Irke hallani sem akart róla, hogy egyelőre kimozduljon a lakásból, ő azonban épp ellenkezőleg, a véletlen gonosz játékát látta régi betegsége kiújulásában épp most, amikor az elvtársak joggal érezhetik színlelésnek távollmaradását az egyetemről. Ez a sejtés nyugóssá, türelmetlenné tette, sem enni, sem aludni nem tudott a kötelességmulasztás szorongató tudatától, szinte percenként szólította Irkét, és minden este szigorúan meghagyta, hogy az asszony mindenképpen készítse elő a sötét öltönyét és a tiszta fehérneműt, mert jól érzi magát, és szeretné mielőbb a katedráról széttétekintve megítélni a valóságos helyzetet. Hiszen az emberek oly sok mindent mondanak, és lehet, hogy sem Csetverki, sem Rózsa nem látja az alattomos erőket, amelyek a zűrzavarban leverték a zárat a pokol kapujáról, s a magyar népre zúdították az alvilágot...

Bágyadt szendergéséből Irke rezzentette fel, halk ingerültséggel közölve, hogy Hideg András van itt a városi pártbizottságtól, és a vendég egy perc múlva már ott ült az ágya közelében.

Miután végigsimogatta a térdére fektetett sapkát, kissé félszeg megilletődöttséggel pillantott fel, és az elvtársak üdvözlését *tolmácsolta*, akik remélik, hogy hamarosan fölgyógyul és újra elfoglalja őrállását azon a helyen, ahol oly nagy szükség van az értelmiségiek tisztjeire e válságos napokban... s miután ezeket elmondta, inggallérja még hegyesebben meredt előre a nyakkendő gömbje mellől, mint eldőlt papírhajó, amelyet derékba talált egy sárga golyóbis, s az üvegpöttybe merevített Lenin-fej vörösén megcsillant a zakója hajtókáján. Egy ideje *politikai vonalon* ő felelt az egyetemért, de nem volt sem komisz, sem bosszúálló ember, sőt tapasztalata akár megértővé is tehetné volna sokféle bántás,

gazság iránt, de szüntelenül aggódott, hogy egy napon az elvtársak nem találják majd kielégítőnek az *entellektüelek* között végzett munkáját, s visszahullajtják az edénygyári csiszológép mellé, ahonnan kiemelték; emiatt a tudást buzgalommal igyekezett pótolni. A diákok mulattak azon, hogy a *kihágást* összetéveszti a *meghágással*, s röhögve mesélték azt a történetet, amikor fölment az irodalmi kiadóhoz, s megbírálta az igazgatót, aki csupa *nehéz könyvet* küld az üzletekbe. A sápadtra ijedt szerkesztők hiába halmozták fel előtte Jókai, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kovács György, Nagy István, sőt Alexandru Tar, Eusebiu Camilar és Gorkij regényeit, hiába remélték, hogy e piramissal elfödik az Ulysseszt, a Doktor Faustust meg a többi „zagyva” művet, hiába bizonykodtak, hogy nem járnak Az eltűnt idő nyomában, mert ő úgy mosolygott s rázta a fejét, mint aki átlát a szitán: hiszen ezek is *épp eléggé nehezek*, mert gondolják csak meg: az idős édesanyja hetek óta fekszik az ágyban törött karral, és zsibbadt ujjai közül még egy vékonyabb kötetecske is kihullik...

Amikor a tanítványai fölpanaszolták Húsvétinak, hogy mily ostoba ez az ember, ő a védelmére kelt: Egy forradalmárnak nem vethetjük a szemére, ha félrecsúszik a nyakkendője, és egy társadalmi munkástól sem követelhetjük, hogy oxfordi tanárok műveltségét sugározza szét maga körül! – emelte fel akkor az ujját önérzettel, most azonban valami lappangó ellenszenvet érzett iránta, s kissé ingerülten fordította feléje az arcát, hogy az egyetem sorsa felől faggassa. Hideg András a beteg hangjából is a régi bizalmasságot érezte ki, izgalmában a térde közé szorította a sapkáját, és közelebb hajolva, suttogó hangon számolt be az eseményekről:

– A diákok megvesztek, olyan nehéz lecsillapítani őket, mint az erdőtüzet, s mikor azt hinné az ember, hogy már kifűjták magukat és morogva megnyugszanak, ismét fölcsap közöttük a láng. Az első napokban szinte fölgyújtották a Házsongárdi-temetőt is, ahogy szavalva ott lobogtatták izzó arcukat a fák alatt, a nagy reakciósook sírjainál. Aztán tüntetni kezdtek, felelőtlenül összevissza pofáztak, és amikor a szovjet tankok megjelentek Budapesten, hogy másodszor is fölszabadítsák a várost, gyászszalagot tűztek a karjukra a bitang kölykök, és az ellenforradalmat éltették!... Hát azért taníttatta őket a mi államunk, a munkásállam, hogy a magyar példán fölbuzdulva a torkunknak essenek?! No

de így szokott lenni, ha valakit elragad a ló, azzal többé nem lehet szóba állni, hacsak az olyan nagy tekintélyű emberek, mint a tanár elvtárs, meg nem kísérlék pányvát vetni a zabolátlanok nyakába, amíg a szekuritáté be nem fogja őket, hogy megkóstoltassa velük a börtönben sült zabkenyeret. És ha így tesznek velük, azt mondom, jól teszik, vesztek volna az anyjukba a bűdösök!...

Kihevült, észre sem vette, hogy a beteg lehunyt szemmel halkan nyöszörög, s már azt hitte, a rebellisek miatt szenved, amikor a tanár halkán, de erélyesen rászólt:

– Ne beszéljen így a diákokról, kérem! Hiszen maga is volt fiatal és gőzfejű meg én is! És fiatalnak lenni annyi, mint tüzesnek lenni!

– Tessék? – egyenesedett ki a széken Hideg András, s már az is meghökkentette, hogy a „kérem” bizonyára az elvtársat óhajtott helyettesíteni ezúttal. – De hiszen én sosem emeltem kezét a nevelőapámra, és sosem szidalmaztam, mint ők, a pártot! – tette hozzá elsápadva.

Másnap reggel, noha még szédült a sok fekvéstől és gyengének érezte magát, azt mondta Irkének, jobban van, és készülődni kezdett. Föl akart menni az egyetemre mindenáron, mert az üzenet-hozó szavai mögött megsejtette az elvtársak türelmetlenségét, s már ő maga is viszolyogva, lázadón gondolt az ágyhoz kötöttség-re. Évekkel korábban, amikor Lenin műveivel ismerkedett, azt mondta Rózsának, kedveli az olyan erkölcsöt, amely arra ösztönzi, hogy tegyen és újra tegyen valamit, mert a lélek, ha nem árad ki, önmagába sűrűsödik, így hát mostanában semmi sem volt kínzóbb számára, mint heteken át távol maradni az eseményektől, amelyekbe talán beleszólhatott volna. S habár a betegségén fölül szorongott attól, ami reá várhat kálváriás útja végén, a Koponyák Hegyén, tapasztalatból tudta, hogy amikor bekövetkezik az, amitől féltünk, kissé meg is könnyebbülünk. Most tehát mankón is elvergődött volna odáig, hiszen ő is épp a bizonyosságból fakadó testi-lelki megkönnyebbülést áhította ezúttal mohón, egész szervezetével, bármi legyen is a valóság a tanszék körül és Magyarországon. Mindazáltal csupán lábadozó betegként akart széttekinteni a filológián, hogy elbeszélgesse a kollégákkal és megnyugtassa a diákokat, mert még nem érezte eléggé erősnek magát arra, hogy föllépjen a katedrára. Az ördög azonban, amely

a harmadik számlát küldte el neki Hideg Andrásról, végül mégis arra kényszerítette, hogy pályája legszomorúbb, legcsúfosabb, legvégzetesebb előadását tartsa meg ama napon.

Amióta hazatért, kitartóan figyelték a lakását, s most, amint táskáját lóbálva kissé ingatagon elindult, már tudták, hova megy. Le is adhatták a telefonjelentést, mert amikor a kaputól a főbejáráshoz közeledett a két fenyőfasor között, már elébe jött a párt, a diákszövetség és a KISZ néhány képviselője, hogy kétoldalt sorfalat állva fogadják a városi aktivistával együtt. Húsvéti egyetlen pillantással tudomásul vette, hogy szándéka ellenére hivatalossá tették az érkezését, s bosszúságában nem nyújtott kezét egyiküknek sem, csak mogorván biccentett, s föllépdelt a hat lépcsőfokon a végre tárt szárnyasajtó felé.

– Erre tessék, erre! – fordult utána buzgón Hideg András, s gyöngédnek szánt és mégis erélyes, terelő mozdulattal érintette meg a tanár vállát. De ekkor már ott szuszogtak mögötte a többiek is, sőt kissé előresietve gátként állták el a katedrához vezető folyosót, hogy utána balra irányítva, szinte magukkal sodorják a vendéget a nagy előadóterem felé, ahova gyanús sietséggel kétszáz diákot tereltek be. Maga Hideg András vezette fel a tanárt a katedrára, s kiabálva kezdte beszédét, mintha saját kételyét és féltelmét igyekezne túl üvölneni:

– Elvtársak! Húsvéti László professzor nemrég tért haza a Szovjetunióból, és a magyarországi eseményeket tudományosan, kommunista szellemben mérlegelve, most fontos megállapításokat óhajt közölni! Kérem tehát, hogy fegyelmezetten hallgassák meg a kiváló pedagógus és a nagy költő szavait!

Es Húsvéti László ott állt mellette sápadtan és erőtlően; az arcukat egy ideig csak tejszerű ködben látta, amelyen néha egy-egy élesebb tekintet villant át, s ő maga sem hitte, hogy ily hamar bekövetkezett az, amitől hetek óta iszonyodott. Ijedtében és szorongásában maga sem tudta, miért, a börtönből szabadult Mindszenty bíboros hangját hallotta: „A történelem orgonáján az Isten játszik”, majd a Lenin-képen táncoló *huligánok* csapata tűnt eléje, s még az utolsó pillanatban is szeretett volna megkapaszkodni valami bizonyosságban, hogy szenvedéllyel szóljon az *ellenforradalomról*, ha már szólni kell, aztán hirtelen elgyámoltalanodva arra gondolt, hogy tájékozatlanságára és rosszullétére hivatkozva lemond az előadásról, amikor pedig mégis beszélni kezdett, első

ízben történt meg velem, hogy hamisnak és idegennek tűnt a saját hangja:

– Arra a kérdésre, elvtársak, hogy mi volt Magyarországon az október 23-án kezdődött fegyveres felkelés alapvető jellegzetessége, forradalom vagy nemzeti forradalom volt-e, szembenézve a tényekkel csak azt válaszolhatjuk: nem volt sem egyik, sem másik, hanem ellenforradalom volt...

A diákok mintha sejtették volna, hogy ide fog kilyukadni, fejtegetését már az első mondatától kezdve nyöszörgésszerű vékony hangok kísérték, de a folyamatos szűkülés nemcsak fájdalmat és félelmet fejezett ki, mint a kutyáknál, hanem ellenkezést, tiltakozást is, oly hamis meghunyászkodást, olyan fenyegetést, amely a fokozódó gyötrelmem mélyén lappang. Aztán a vonítás hörgéssé változott, majd a felháborodás morajaként csapott a magasba, elsodorva a tanári értékelés további lehetőségét.

Hideg András, mint aki hatalmának végnapjait éli, elfehéredett.

– Elvtársak, elvtársak! – ordította. – Vigyázzanak, hogyan viselkednek, mert vannak más eszközeink is a szájhősök megfékezésére!

Ekkor azonban már érezte, hogy elkésett, hogy tehetetlenül lebeg az indulatok fölött. Egy diák fölugrott, és a magasba lendítette a karját.

– Tiszteljük a tanár urat annyira, hogy akár a saját véleményem ellen is megvédjük!! – kiáltotta petőfies hevüléssel. – Az igazság az, hogy az egész világ csodálattal figyelte a bátor magyar népet!

Ezután egymás hangja fölé hágva többen is közbekiáltottak:

– Tizenkét éves kölykök fogtak fegyvert, és aknákat húztak az orosz tankok elé!

– Féja Géza szerint a forradalom olyan nemzetet teremtett, aminőt legmerészebb álmainkban sem képzelünk el!

– Ha a tanár úr nem hisz a politikusoknak, higgyen a költőknek és az íróknak: Szabó Lőrinc egyik versében a jövőért imádkozik, hogy miután Magyarországot a fiai, a szenvedése és a kétségbeesése szabadították fel, most váltsa meg valami hasonlata a mennyei igazságnak a földön!

– Németh László pedig azt mondta: most nem a nemzetnek

kell a Petőfi tűzszlopaként előtte járó költőt követnie, hanem a költőnek a nemzetet.

Egy alacsony, vékonydongájú fiú, akinek a homlokán úgy rajzolódta elő a vékony erek, mintha töltőtollal rajzolták volna oda, egy lendülettel fölugrott a padra.

– Most közölték először Illyés Gyula egy mondatát a zsarnokságról! – szavalta. – A tanár úr bizonyára hallott róla, de nem ismeri, mert eretnecség lett volna kézbe vennie a versnek valamely gépelt példányát, amelyet mi kézzől kézre adtunk a padok alatt annak idején!... Tessék hát megengedni, hogy idézzem az utolsó két kis szakaszt:

*Mert ahol zsarnokság van,
minden hiába,
a dal is, az ilyen hű,
akármilyen mű,*

*mert ott áll
eleve sírodnál,
ő mondja meg, ki voltál,
porod is neki szolgál.*

És Húsvéti László ott állt a zsarnokot csapkodó szavak sodrásában, betegségtől fakult tekintetén mosoly suhant át, nagyokat nyelt, mint akinek befelé csurognak a könnyei. Nem volt sem ijedt, se kétségbeesett, mintha várta volna a maga csúfos meghát-rálását a diákjai előtt, valósággal örült a megalázó és mégis diadalmos vereségnek, ellentétben a pártmegbízottal, aki elvörösödve, karba font kézzel ült, s várakozó aggodalommal pillantgatott feléje. Húsvéti e pillanatban úgy érezte, hogy nemcsak a tanár bukkott meg a vizsgán, hanem a költő is, s hogy verseinek sorai e reggelen intésére szétszóródnak, mint Jány Gusztáv hadseregének katonái, amikor már kapcájuk sem volt a lélekdermesztő orosz télben.

– Az előadást befejeztem – mondta halkán, elcsukló hangon, és lelépett a katedráról.

E nap történetét ő maga írta le a naplójában, amelyet halála után Irke Rózsának is megmutatott.

AZ UTOLSÓ SZÁMLA

Ötvennyolc júniusában, ama napon, amikor a munkás-paraszt kormány kivégeztette a Romániában titkos helyen sokáig őrzött Nagy Imrét, Kádár átüzent Bukarestbe, hogy az ellenforradalmi eszmének lehetőleg gyökerestől irtsák ki Erdélyben még a gondolatát is. Gorgo D. Gorgo főtitkár szinte felujjongott a rejtett örömtől, hiszen a testvérpárt óhajának teljesítésével saját diktatúráját védte az itt-ott még fölizzó haragtól, s rögtön utasította a párt-szerveket, hogy mindenütt hívják össze az értelmiségieket, kíméletlenül tisztítsák meg azok sorait a politikailag kétes elemektől, s elsősorban arra figyeljenek, kit mennyire döbbsentett meg vagy lázított fel Nagy Imre kivégzése. Államellenes cselekedetek vádjával aztán ötvenezer embert vetettek börtönbe, hurcoltak el, vagy telepítettek kényszerlakhelyre. A diákok fölött csoportperekben ítéleztek, s hatévi fogház volt a legkisebb büntetés, hogy közkegyelem esetén se szabadulhassanak ki.

Rózsa, miközben lefelé jött a Házsongárdi-temetőből, földézte az egyetemi gyűlés napját is. Húsvéti ötvenhat óta nem írt verset, nem nyilatkozott, egy sornyt sem közölt, megbántottan, hitevesztetten, önmagát emészte tudományos munkái felé fordult. Csöndes fájdalomként parázslott a lelkén az is, hogy a másik, a legigazibbnak vélt *szabadkőműves*, akiért fiatalon irigykedve rajongott, Louis Aragon egy évvel ötvenhat után mosolyogva vágta zsebre a Lenin-békedíjat, Sartre pedig a kispolgári csőcselék háborgásának és hőbörgésének nevezte a forradalmat, mintha Trianon óta a franciák megesküdték volna, hogy legválságosabb perceiben megtagadják és eltaszítják maguktól ezt a kis népet, amely valójában közelebb áll hozzájuk, mint sok más...

Az emelvényen, az asztalnál a városi pártbizottság propagandatitkára és a diákszövetség elnöke között ott ült Hideg András, és elsőként épp Húsvéti Lászlót kezdte faggatni, mert a röptéri nyilatkozatra emlékezve, amelyben elítélte az ötvenhatos eseményeket, most tőle várta a kényes és ragacsos politikai gomolyag megbontását.

– A professzor elvtárs miként vélekedik Nagy Imrének, e hazaáruló gazembernek a likvidálásáról?

És Húsvéti a csalódott, szenvedőn kétkedő emberek kék ajkú mosolyával válaszolt:

– Én emberként is, költőként is ellenzem a halálbüntetést: erre készítem saját lelkiismeretem és a humánus!

A kollégák lesunyták a fejüket, s mintha az izzasztó csönd a vízescanósót is elhomályosította volna az asztalon. Hideg András előtt hirtelen rózsaszínűvé fakult a vörös abrosz, a gyötrő csendben fölsóhajtott, majd beleborzolt munkanaplójába, hogy másvalakit szólítson fel vallomásra, de a füzet lapjai hirtelen habosrolóvá csavarodtak, és ő hiába igyekezett csapkodva kisimítani azokat, mintha izzó szénét varizsálna szét. Ekkor a városi bizottság propagandatitkára a segítségére sietett bajba jutott alattvalójának.

– Tudom, hogy a lélek mérnökei mimózalelkűek, és iszonyodnak a vértől – szólt közbe hivatali fölényének mosolyával, s az ujját intőn Húsvéti Lászlóra irányította –, de a kommunista erkölcs nemcsak a humánusot ismeri, hanem az igazságos megtorlást is, tanár elvtárs!

Ezek a gyűlések nemcsak a tisztogatást szolgálták, de a félelem fekete magvait is szétszórták a diákok és tanárok között, s amikor Gorgo D. Gorgo ráébredt, hogy több nagy halat is foghat a zavarosban, amely jó ideig ötvenhat után sem akart lehiggadni, sőt néha azzal fenyegette, hogy kitepi az üresen remegő meritőhálót a kezéből, s őt magát is elsodorja, örömeiben fölujjongott: „A nyavalyába, mi szükség önálló főiskolákra ott, ahol ilyen diákokat nevelnek?! Ki az a bolond, aki eleven parazsat hordoz a kebelében?!” Eddig komorsága barna árnyékából pillantott alá a világra, s azt lehetett hinni, hogy már gyermekkorától tudatosan hordozza magában a rák csírát, e felismerés idején azonban már a mellképein is elégedetten mosolygott, s még boldogabb volt, miután Hamudiust leküldte Szamosvárra a titkos tervekkel.

Gorgo D. Gorgo már ekkor sejtette, hogy a KB tagjai Nikolájt akarják utódjául, ezt a csiszliket, akit elkergetett a mestere, mert csak lopta a napot, s a kutyákkal, kakasokkal ingerkedett, s aki végül is úgy bukott le még taknyosként s úgy került a mozgalomba, hogy elemelt egy bőröndöt az északi pályaudvar környékéről, ám az új disznóbőr útitáskában nem ruha volt, amint remélte, hanem sokezernyi röpce. Azóta is mindent följegyzett róla a pártfőtítkárr, s bármikor félreállíthatta volna, mégsem seprúzta ki a párt-

ból, inkább hagyta fölkapaszkodni a létrán, hogy bosszúból vele végeztesse el minden piszkos munkát, mert szerinte ehhez igazán értett, erre rászületett: míg pártmegbízásból miniszterhelyettesként tevékenykedett a hadseregben, még a kincstári lovak nevéét s természetét is ismerte...

Hamudius tudta, mit gondol róla a *másik*, hogy csupán az állhatatos szemétkihordót látja benne, azért küldte őt mindenüvé, ahol szagos volt a helyzet, s most ismét ő lesz a nagy VÉGREHAJTÓ, amikor a *bangyinok* főiskoláit kell felszámolni az összevonás ürügyén, s a tetejébe oly fineszesen, oly agyafúrtan, mintha maguk a *bozgorok* vezérkolomposai kérték volna az egyesítést. Ezúttal azonban nem háborgott, sőt szinte mámoros volt a megbízástól, a sorsdöntő beszédre készülve vidáman rendezgette a nyelvével ajkának kékesszürke harmonika-redőit, mert sejtette, hogy e küldetés után Gorgo D. Gorgo rosszmájúsága ellenére fölfelé buktatja őt, s végre mást bíz meg a KB szervezési osztályának vezetésével!

Leutazása előtt heteken át tanulmányozta, kártolta, bontó- és simítófésűzte a kijelölt hozzászólók gépelt beszédeit, míg azok oly egybecsiszolt felületet nem adtak, mint a pártravatalozó padlójának hideg és élettelen márványlapjai. De ama nagy pillanatban nem a kéziratokat mutatta fel, hanem oltyán lépés szerint vezércsellel nyitott, s rekedtesen raccsolva kezdte:

– Egyik kezemben kenyér, másik kezemben kés, elvtársak! Fontolják hát meg, hogy miként foglalnak majd állást a kérdésben, mert a párt tud nagylelkű és kegyosztó, de tud szigorú és kíméletlen is lenni!

Három napig ülésezett a tanárok, tanítók, diákok képviselőinek odarendelt serege. Az első napon Hamudius szónokolt hat órán át, bal kezének erélyesen gyorsuló mozdulataival köröket rajzolva a levegőbe, hogy az orvosok tanácsára feloldja az agy jobb féltekéjének kóros tunyaságát, és serkentse a mozgatóidegeket, amelyek között néha rövidzárlat keletkezett, s a villanásnyi áramszünetekben a nyelve is megbénult. A nagy VÉGREHAJTÓ arról beszélt, hogy a párt marxista-leninista politikájának köszönhetően az ország minden polgára egyenlő, és a nemzeti kérdés annyira nem kérdés többé nálunk, hogy megoldását csak irigyelheti és mintának tekintheti bármelyik európai állam. E hazában – mon-

dotta – a románok együtt építik a szocializmust a magyarokkal és a többi nemzetiségekkel kölcsönös megértésben, és a főiskolák egyesítése épp ennek a testvéri egyetértésnek a jelképe kell hogy legyen, mintha összeölelkeznének a szeretetben!

Á harmadik nap szüneteiben már kábán ödöngtek az emberek, a hangjuk is megfakult a füstben, párában, és egyre gyanakvóbban méregették egymást aszerint, hogy ki miként szólt addig hozzá, vagy mi várható tőle. Régi ellenségek szorítottak kezét, barátok gyűlölték meg és kerülgették egymást a hatalmas földszinti előcsarnokban. Volt, aki remegve verítékezni kezdett, vagy félrefordulva idegcsillapítót kapott be, a másik tátozva a szíve felé tapogatott, a harmadik öklendezni kezdett, és lefelé szaladva az illemhely felé, végigokádta a lépcsőt. A férfiaknak azonban a vécén sem volt nyugtuk, a szekuritáté emberei oda is követték őket; azt színlelték, hogy ugyancsak bugyogtatnak, míg végül az ujjaiak begye már zsibbadtan matatott a nadrágkivágásuk gombjain, akár a gutaütötté, de minden gyanús szót, minden nyögést, minden sóhajtást, az indulatok legkisebb rezzenését is azonnal jelezték a VÉGREHAJTÓNAK, s ez magasabb értelmet adott különös buzgalmuknak...

Húsvéti Lászlónak épp egy ilyen szünetben nyújtotta be az ördög az utolsó számlát, amikor egy kis enyhet remélt a testének, sőt ezúttal mintha a felső zsebébe dugta volna, mint egy díszzsebkendőt, hogy ellenfelei is lássák és viduljanak, a sátáni kacaj pedig az a hörgés volt, amellyel a háttérben leszaladt a víz a tartályból. Amikor ugyanis a fölszólalására sor került volna, a nevénel más bejegyzések mellett már ott állt a percekkal azelőtt kapott jelentés is, amely szerint az előcsarnok egyik szögletében halkán fölsóhajtott a barátai előtt: „Ebben a testvéri összeölelkezésben máris megroppant a gerincünk!”

A nagy VÉGREHAJTÓ néhány mondat erejéig hallgatta Húsvétit, aztán összecsukta a naplóját, állát az asztal fölött összekulcsolt kezére szorította, s úgy nézett apró szemével szemöldökének kis kopott szőrpamacsai alól, mint a támadásra készülő ragadozó. A nyelvét sietve végigbillegtette kituremlő ajka lilás harmonika-bordázatán, s úgy szólalt meg, hogy rá se pillantott a tanárra:

– Húsvéti elvtárs ugyancsak kerülgette a forró kását, amikor Nagy Imre politikáját kellett megítélni, de íme, itt az alkalom,

hogy taktikázását megbánja, és igazi kommunistaként viszonyuljon az egyetemek egyesítésének döntő kérdéséhez!

Húsvéti nem a titkárra nézett a mikrofon előtt, hanem a hallgatóságra, s egyetlen gondolat, egyetlen elhatározás dübögött benne: valójában jóvá kell tennie mindent ebben az utolsó pillanatban, amíg nem késő, de nem úgy, ahogyan a nagy VÉGREHAJTÓ gondolja, hanem a saját belső parancsa szerint. S mert tudta, hogy szavaitól még sokáig remegni fognak a falak s maga a gyűlés vezetője is, így kezdte:

– Megismétlem ön előtt, amit akkor kijelentettem, tisztelt Hamudius elvtárs: költőként is, emberként is ellenzem a halálbüntetést. Ami pedig az egyesítést illeti, úgy vélem, a magyar egyetem létét mindmáig a Groza-kormány demokratikus vívmányaként ünnepeltük...

Ekkor azonban Hamudius fölugrott mímelt dermedtségéből; arca összegyűrt vörös zsebkendőként röppent a magasba.

– Hazugság! – ordította rekedtesen, öklével az asztalra csapva. – Az egyetemet nem a Groza-kormánytól kaptátok, hanem a párt adta nektek, és most ezt a tévedését fogja helyrehozni!

– Elnézést, Hamudius elvtárs... – próbálta folytatni a szónok, de a KB-titkár suta kezének egyetlen mozdulatával szinte lesöpörte őt az emelvényről:

– Befejeztem!

Gyűlés után néhány barát hozzászegődött, mert nem akarták, hogy földúltságában magára maradjon. Félreeső utcákon kísérték haza, és igyekeztek megnyugtatni, de Húsvéti egy idő után mégsem tudott uralkodni magán, s noha tudta, hogy a titkosrendőrök követik, az irattáskáját messzire hajítva az arcához kapott, és fölajadult:

– Most döbbenek rá, hogy a kommunista erkölcs olyan társasjáték, amelyben mindenki csal, és senki sem tartja be a játékszabályokat! A hazugságnak, kétszínűségnek pedig hatalomra van szüksége zsarnoki terve véghezviteléhez, különben nem tud létezni! De kik is uralkodjanak az embereken, ha nem azok, akik uralkodnak a lelkiismeretükön, és akiknek a kezében a kenyérük van?! A bálványokhoz pedig nem szabad hozzányúlni, mert a kezünkön marad az aranyozás!...

A magyar egyetem megszüntetése után Húsvéti Laci eltűnt, mintha restellt volna mutatkozni a barátai előtt, mintha úgy érezte volna, nemcsak az egyetem rektora bűnös, aki írott nyilatkozatában „történelmileg” szükségesnek ítélte az egyesítést, hanem ő maga is.

Aztán még egyszer találkozott vele Rózsa Kázmér az utcán. Mintha most lenne, olyan tisztán emlékszik: Laci ugyanabban a gyűrött trencskóban imbolygott, mészben kifakult haja zilált volt, tekintete kiégett. Miután mellé szegődött, úgy szólalt meg, mint aki magában beszél:

– Minden elefántcsonttorony ledől, minden szó szent lesz!, így biztattuk egymást a mozgalomban, és én, Faust kifordított mása, gúnyképe, e hitben paroláztam Mefisztó elvtárssal, de nem kértem cserébe semmit, magam kínáltam oda a lelkem, s fogadtam, mint a *másik*, hogy hű leszek: „*Ha a perchez szólnék esengve, Szép vagy! Maradj! Tied vagyok! Akkor verj engem bilincsbe, akkor már meghalhatok!*” És lázas önkívületemben odavettem a patája elé költeményeim legszebb gyöngyeit, hogy helyettük strófába szedett jelszavakkal gyalázzam meg a hófehér papirost!... És fizetés-ként most félresöpört, mint megunt és gyűlölt lakájt, aki kiszolgáltatta magát a mindennapi talpnyalásban!... Mit tehetek hát válaszként? Nincs több vesztenivalója annak, aki elvesztette becsületét, s habár kín a halál, legalább a kint is lezárja!...

Rózsa tanár úrhoz három nap múlva jutott el a döbbenetes hír: Húsvétit a város keleti szélén elgázolta a Bukarest felől közeledő gyorsvonat. Szembeszaladt vele, integetett a vakvágányon sorakozó, elvénhedt, komor és sötét mozdonyok felé, amelyek évtizedek óta várták a feltámadást, s most jelképpül szolgáltak sejtelmes verseihez, amelyekben sínpárok rejtőznek:

„A végtelenben találkozunk majd, barátain!...”